

ДИАХРОНЕН ОТЗВУК

Снимка: Мартин Стефанов

Худ. оформление: Мартин Стефанов

ГРАФИЈА И ПРАВОПИС ЗБОРНИКА ЗАКОНА И УРЕДАБА КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ ЗА 1845. ГОДИНУ¹

Јелена Павловић

Центар за проучавање језика и књижевности, Филолошко-уметнички факултет,
Универзитет у Крагујевцу

Апстракт: У раду се анализирају графија и правопис *Зборника закона и уредаба Кнежевине Србије за 1845. годину*, као репрезента званичног става Кнежевине Србије према графици и правопису. Утврђено је да је документ написан предвуковским правописом и да се у потпуности уклапа у графицијско-ортографску норму предстандардног периода. Примећене су недоследности у правописним решењима, што је и одлика документа насталих у овој епоси. Коришћени су следећи правописни проседеи: морфонолошки, историјски, фонетски и идеографски. Графиција и правопис самог документа су стабилни уз минимална одступања.

Кључне речи: графиција; правопис; 19. век; предстандардни период; административно-правни стил

Abstract: In this paper we analyze the graphemes and the orthography within the *Legal code of Principality of Serbia* in the year 1845, which represents the official standpoint concerning graphemes and orthography. We established that the documents are written using the alphabet predating the reforms of Vuk Karadžić and they do not divert from the norms of similar documents from this period. Additionally, some inconsistencies within the use of orthographic rules can be noted. The following orthographic norms are employed: morpho-phonological, historical, ideographical and phonetic. The graphemes and orthography of the Code itself are consistent throughout the documents with few exceptions.

Key words: graphemes; orthography; 19th century; pre-normative period; legal register

1. Увод

Предмет рада је анализа графиције и правописа *Зборника закона, уредаба и уредбених указа за Књажество Србију за 1845. годину*. Разлог за одабир документа је тај што репрезентује званичан став Кнежевине Србије према графицији и правопису у времену пре званичног прихватања Вукове реформе (1868). У наслову стоји да зборник обухвата документе издате од априла 1840. до децембра 1844. године, односно документе издате у

¹ Рад је рађен у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика*, ОИ 1708014, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

време прве владавине Михаила Обреновића и за време Уставобранитеља, односно Кнеза Александра Карађорђевића. Документ је штампан у Кнежевској штампарији у Београду 1845. године.

За доношење закона у Кнежевини Србији важни су Срби из Хабзбуршке монархије, који су са собом донели доситејевски језик и предвуковски правопис. Међу њима је најзначајнији Јован Хацић. Истичу се и други законописци, као што је Јован Стерија Поповић, писац неких закона из области културе и просвете, од којих се један и налази у проучаваном *Зборнику: Устроение јавногъ Училищтногъ наставленія (Закон о уређењу јавне наставе)* (Luković 1994: 27–59, посебно 51–53).

По угледу на Луковићево одређење језика главног кодификатора у Србији, Јована Хацића, може се рећи да је језик законодавних аката Кнежевине Србије био „*модернизовани доситејевски*“ (Luković 1994: 51, курзив у оригиналу). Термин *доситејевски језик* уводи Павле Ивић и дефинише га као „народни језик допуњен славенизмима у горњем лексичком слоју“ (Ivić 1991: 7). Што се тиче графије и правописа, у Кнежевини Србији коришћена је предвуковска ортографија, пошто је 22. децембра 1832. године донета забрана о штампању књига реформисаним правописом Вука Караџића (Luković 1994: 33).

2. Досадашња проучавања језика права у Кнежевини и Краљевини Србији у 19. веку

Најзначајнији проучавалац језика права 19. века јесте Милош Луковић, који се бавио социолингвистичким аспектима доношења закона и синтаксичким и функционалностилским особинама законских текстова донетим у 19. веку (Luković 1988/90, Luković 1994a, Luković 1994b, Luković 2010). Језику закона 19. века посвећени су и радови Тодора Подгорца (Podgorac 1990) и Жељка Марковића (Marković 1994). Лексичким аспектима језика *Зборника закона и законских уредаба за Кнежевину Србију из 1867. године* бавила се Надежда Јовић (Jović 2011).

3. Графија у досадашњим проучавањима језика предстандардног периода

Од књиге Александра Младеновића *О народном језику Јована Рајића* из 1964. године (Mladenović 1964), графија и правопис представљају саставни део описа језика текстова из предстандардног периода (в. на пример, Albin 1968, Kašić 1968, Mladenović 1964, Milanović 1998, Milanović 2014, Nuorluoto 1989, Polomac 2006, Subotić 1989, Heriti 1983). У раду ћемо се ослањати на методологију развијену у наведеним описима, а посебно на Суботић 1989. У својој монографији Љиљана Суботић се бавила језиком Јована Хацића и она је утврдила

да Хацић употребљава четири правописна манира (проседеа): морфонолошки, историјски, фонолошки и идеографски (Subotić 1989: 45–53).

4. Анализа

4.1. Инвентар графема

Зборник је штампан предвуковским правописом. Инвентар графема је стабилан на нивоу текстова у документу и састоји се из 36 јединица и два знака. Чине га следеће јединице: графеме <а, е, є, ђ, и, і, ы, о, у, я, ю; б, в, г, д, ђ, ж, з, њ, к, л, м, н, п, р, с, т, ћ, ф, х, ц, ч, џ, ш; њ, њ> и знаци <щ, ѿ>. Користе се апостроф и генитивни знак.

Фонолошки проседе илуструје употреба следећих графема: <а, б, в, г, д, ђ, е, ж, з, и, њ, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ћ, у, ф, х, ц, ч, ж, ш>.

Графијски систем документа подудара се са графијским системом других проучаваних текстова овога периода (уп. Milanović 1998: 21, Nuorluoto 1989: 43–44, Polomac 2006: 109–110, Subotić 1989: 14–15).

4.2. Фонема /а/.

Немаркирано средство² за њено обележавање је графема <а>. У складу са предвуковском традицијом, иза /ј/, /њ/ и /љ/ пише се <я> (в. Milanović 1998: 22–23, Milanović 2014: 34, Polomac 2006: 110, Subotić 1989: 19).

Примери³:

<я> → [ј + а]: *являѡ* (16), *да самѡ Я* (16), *СТОЯАНЪ* (192); пример са рускословенским фонетизмом *Свяштенникѡ* (189).

<ля> → [љ + а]: *дивлячій* (6), *изашиляти* (180), *здравля* (326).

<ня> → [њ + а]: *пытаня* (3), *Князь* (17), *иманя* (18), *поступаня* (327).

4.3. Фонема /ђ/.

Обележава се у вуковском маниру графемом <ђ>, што се подудара са текстовима насталим у овом периоду (в. Milanović 2014: 34–35, Nuorluoto 1989: 61, Polomac 2006: 122–123, Subotić 1989: 19–20): *говѡђа* (92), *догађа* (109), *нађе* (111), *КАРАЂОРЂЕВИЋЪ* (191).

4.4. Фонема /е/.

² Примере за немаркирана графематска средства нећемо посебно наводити.

³ Због ограниченог простора, све појаве ћемо илустровати минималним бројем примера. Начин навођења примера и обележавања фонема (/.../) и графема (<...>) преузет је из наведене литературе (в. на пример Subotić 1989: 14, фуснота 3).

Као необележено средство користи се графема <е>. Поред тога, у складу са графематско-ортографском нормом епохе, обележава се и графемама <є> и <ѣ> (уп. Milanović 2014: 35–36, Subotić 1989: 20–22).

Употреба графеме <є>:

<є> → /je/: *єсть* (7), *коимъ є тео* (8), *ЄФРЕМЪ* (9), *єстественнымъ* (17).

<ає> → /aje/: *предає* (16), *остає* (19).

<іє> → /ije/: *согласіємъ* (7), *одбієнію* (12), *заклученіє* (14).

<оє> → /oje/: *своє* (12), *настоєћій* (16), *коє* (125).

<ує/ює> → /uje/: *Крагуєвицу* (9), *наплаћює* (13), *обнародує* (64).

Графема <ѣ> у преддуковској традицији означава континуитет некадашњег вокала *јат* и његова употреба илуструје историјски проседе. Употребу ове графеме прате недоследности карактеристичне за епоху (Subotić 1989: 22, 53–62, уп. и Albin 1968: 10–11, Kašić 1968: 14–17, Milanović 2014: 36–37, 68–71, Nuorluoto 1989: 46–49, Polomac 2006: 111).

Графему <ѣ> налазимо у славенизмима, као и у речима заједничким славеносрпском, рускословенском и народном лексичком слоју: *Совѣтъ* (1), *сирѣчь* (1), *Намѣстничества* (1), *цѣли* (2), *соотвѣтствовати* (2), *извѣсти* (2), *соразмѣренію* (2), *рѣшавамъ* (3), *достовѣрномъ* (5), *примѣчаніємъ* (12), *мнѣніє* (13), *Совѣтника* (16), *Предсѣдатель* (23), *увѣдомляти* (30).

Среће се и у речима из народног језика: *нѣко* (1), *мѣсець* (1), *Бѣограду* (1), *дѣл* (8), *измѣрити* (8), *мѣста* (12), *рѣке* (98), *лѣпо* (106), *рѣчма* (207), *овдѣ* (241), *Старѣшина* (243).

Честа су одступања, као у речима из народног језика, тако и у славенизмима: *секао* (4), *неоделѣный* (223), *меренѣ* (230), *место* (300), *у призреніє* (358), *овде* (359), *где* (215), *дѣе* (220).

Два су аргумената за то да је основна вредност графеме <ѣ> у тексту /e/: (а) Писање графеме <е> у положајима у којима по историјском правопису треба да стоји <ѣ>; (б) У основи текста је шумадијско-војвођански дијалекат екавског изговора (уп. Mladenović 1979: 100–101, Polomac 2006: 111, Subotić 1989: 58–62). У лексикализованим славенизмима изговор је био /je/ (Mladenović 1979: 102–104).

У складу са преддуковском традицијом графемом <ѣ> обележава се фонема /е/ иза /љ/ и /њ/:

<лѣ> → [љ + е]: *Кошулѣ* (105), *удалѣномъ* (108), *Кавалѣръ* (155).

<нѣ> → [њ + е]: *учинѣномъ* (156), *нѣму* (157), *неоженѣни* (159), *манѣ* (171).

Графемом <ѣ> означава се секвенца [j + е]: *паперѣ* (90), *перѣ* (285). Исту вредност има и иза сугласника /з/ у примеру: *одъ козѣ длаке* (100).

4.5. Фонема /и/.

Немаркирано средство за њено обележавање је графема <и>. Поред тога, у складу са нормом преддуковске епохе, обележава се графемама <і> и <ы>, као и диграфима <ій> и <ый> (уп. Milanović 2014: 37–47, Nuorluoto 1989: 50–56, Subotić 1989: 23–30).

Графема <и> користи се иза вокала и фонеме <ј> у хијату (постоји могућност да се /ј/ у овим случајевима није изговарало) (уп. Milanović 2014: 37, Polomac 2006: 112, Subotić 1989: 23):

<аи> → /аји/: *Михаилѣ* (120), *наимомъ* (131), *догађаи* (150).

<еи> → /еји/: *Стѣићѣ* (175).

<ои> → /оји/: *кои* (240), *постои* (165), *свои* (294).

<уи> → /уји/: *куинске* (111).

Графема <і> користи се у складу са ортографском традицијом преддуковског периода и пише се „у позицији испред /ј/ у међувокалском положају, односно испред вокалских графема“ (Polomac 2006: 112, уп. и Milanović 2014: 37–38, Subotić 1989: 24–25).

Примери:

<іа/ія> → /іја/: *Амбаріія* (60), *пріятельству* (63).

<іе> → /іје/: *ПЕТРОНІЄВИЋЪ* (1), *разсужденіе* (2), *ніе* (2).

<іи> → /іји/: *другоячіи* (91), *артіице* (96), *старіиума* (130).

<іо> → /іјо/ио/: *видіо* (2), *коіоѣ* (7).

<ію/ию> → /іју/ *Литію* (189), *діурне* (92), *стипендіумъ* (185).

У преддуковској ортографији графема <і> писана је и у страним речима (уп. Mladenović 2014: 38, Subotić 1989: 25, Triol 1852: 7): *Архієпископомъ* (188), *Христіяни* (188), *Бібліотеку* (154). Ово правило се спорадично примењује.

По традицији диграф <й> користи се у префиксалним твореницама са префиксом /при-/ (уп. Mladenović 2014: 46–47, Subotić 1989: 29, Triol 1852: 7): *приймльне* (203), *приймати* (326). Честа су одступања: *примат'ће* (18), *прима* (26).

Диграф <й> служи као диференцијални знак за енклитички облик генитива и акузатива 3. л. мн. личне заменице. На овај начин се испољава његова идеографска функција (Subotić 1989: 75): *опоминюћи ий* (327).

У преддуковској традицији (Milanović 2014: 44–45, Subotić 1989: 28), диграфи <ый> и <й> служе да означе дуго /и/ у НА јд. одређеног вида придева, придевских заменица и партиципа:

(а) <ый> иза ненепчаних сугласника: *малый* (32), *кућевный* (33), *главный* (34), *обтереженный* (35), *причислгный* (36).

(б) <й> иза непчаних сугласника: *великий* (32), *стосћий* (35).

Идеографску функцију (Subotić 1989: 29) има диграф <и> у Нмн. показне заменице и служи као диференцијално средство према облику личне заменице 2. л. јд.: *И ту га тии исти* (83), *и одъ тии оплетена и откана роба* (102).

Према историјском проседеу графема <ы> пише се где јој је по етимологији место (Milanović 2014: 74–75, Subotić 1989: 67–72, Triol 1852: 11–12). Примери:

(а) У коренским морфемама: *рыбе* (11), *сакривена* (70), *езыкъ* (116), *были* (203), *выше* (204), *смыслу* (205), *испытати* (211), *сынъ* (220), *четыри* (222), *зломьшилгнике* (273), *Мы* (288).

(б) У граматичким морфемама:

- У Гмн. заменичко-придевске промене, где има идеографску функцију разликовања овог облика од Нмн. (Subotić 1989: 68–69): *петь оженгны глава* (201), *Попечитель Иностранны Дгъла* (202).
- У Ијд. заменичко-придевске промене: *надлежнымъ начиномъ* (203), *путемъ законнымъ* (206).
- У промени именица иза /ц/: *старцы* (202), *парницы* (206), *на Белицы* (207).

Јављају се и одступања у коренским морфемама: *риба* (128), *рибарска* (102).

4.6. Фонема /j/.

Немаркирани знак за њено обележавање „услед једнофункционалности знака“ (Subotić 1989: 31) јесте графема <й>. У иницијалном положају и између вокала користи се графема <і> (в. одељак 4.5, Subotić 1989: 31): **ЮВАНЪ** (141), **іоштъ** (144).

У финалном положају у речи и испред консонаната, сходно преддуковској традицији, пише се графема <й>:

<ай> → /aj/: **овай** (157), **помешай** (167), **край** (119), **крайно** (147).

<ой> → /oj/: **кой** (121), **на ньой** (122), **іой** (124), **Войска** (197).

<ей> → /ej/: **Мойсей** (41), **Казначей** (69).

<ій> → /ij/: **ДИМИТРИЙ** (46).

Фонема /j/ испред /a/, /e/, /y/ бележи се графемама <я>, <є>, <ю> (в. одељке 4.2, 4.4, 4.11).

4.7. Фонема /љ/.

Обележава се у складу са преддуковском традицијом:

<лъС> → [љ + консонант]: **Польской** (332), **учительскомъ** (333).

<лъ> → /-љ/: **Управитель** (334), **тужитель** (343).

<лъо> → [љ + о]: **постельомъ** (75), **кравльомъ** (185).

<лъи/лъы> → [љ + и]: **Управители** (327), **задовольіо** (343).

За обележавање група /ља/, /ље/, /љу/ в. одељке 4.2, 4.4, 4.11.

4.8. Фонема /њ/.

Обележава се у маниру карактеристичном за предстандардну епоху (уп. Subotić 1989: 39–40):

<њъ> → /-њ/: **казњъ** (134).

<њъС> → [њ + консонант]: **конъма** (229), **яганъце** (285).

<њи/њи/њій> → [њ + и]: **њино** (23), **Внутренњи** (43), **њіовимъ** (244), **последній** (265).

<њо> → [њ + о]: **средньої** (108), **пажњомъ** (113), **Шпанъолацъ** (191).

Писање /њ/ испред вокала /a/, /e/ и /y/ обрађено је у одељцима 4.2, 4.4. и 4.11.

4.9. Вокално р.

Не обележава се на посебан начин: **Србскій** (286), **Србинъ** (288), **цркве** (317), **потерђивати** (322).

4.10. Фонема /ћ/.

Означава се вуковски графемом /ћ/ (уп. Subotić 1989: 40–41, Triol 1852: 8): *Ноћу* (123), *ОБРЕНОВИЋЪ* (40), *порећи* (18), *принадлежећи* (20).

4.11. Фонема /у/.

Немаркиран знак за њено обележавање је графема /у/. У складу са предвуковском традицијом иза /ј/, /љ/ и /њ/ користи се графема /ю/ (уп. Milanović 2014: 60):

<ю> → [ј + у]: *Юлія* (4), *захтевајући* (5), *имаю* (50).

<лю> → [љ + у]: *Люди* (51), *опредљуюемо* (7), *землю* (13).

<ню> → [њ + у]: *споминю* (20), *станю* (24), *ню* (71).

4.12. Фонема /х/.

Пише се у лексичким морфемама, славенизмима, као и у антропонимима, што одговара њеној употреби код Јована Хаџића све до 1852. године (Subotić 1989: 41–43).

Примери:

(а) Речи страног порекла: *хлорскомъ* (74), *хемическе* (87), *Архиву* (154), *драхма* (192).

(б) Славенизми: *воздуха* (80), *художнике* (88), *прихода* (110), *разходу* (133), *храни* (136, у значењу *чува*), *сохраненіє* (138, у значењу *чување*).

(в) Антропоними и топоними: *за Валахию* (147), *Михаилъ* (120).

У лексемама које припадају народном језику ова графема се ретко јавља, уз колебања у правописним решењима, што се може приписати различитим индивидуалним стиловима аутора законских решења: *хоће* (321), *хоћеду* (203), *хтедне* (313), *хтели* (22) (али и *тео* (8), *оће* (16), *ктео* 182).

4.13. Фонема /џ/.

Обележава се графемом <џ> (уп. Subotić 1989: 43): *меанџискій* (142), *апсанџіє* (161), *Маџунъ* (278), *сеџадета* (282), *џилгафе* (283), *Јпунџета* (285).

4.14. Диструбуција јерова.

У складу са предвуковском традицијом графема <ъ> има улогу означавања апсолутног краја речи иза тврдих консонаната (уп. Milanović 2014: 62–63, Triol 1852: 9–10): *Указъ* (2), *Србскогъ* (2), *МИХАИЛЪ* (14), *оньмъ* (128). Налазимо га и иза <ћ> у презименима: *Обреновићъ* (41), *Јанковићъ* (355).

Графема <ъ> означава апсолутни крај речи, где се у складу са ортографском традицијом (уп. Subotić 1989: 62–66) пише у одређеним категоријама:

(а) Облици помоћног глагола /јесам/: *самъ* (3), *естъ* (7).

(б) НАВ јд. именица четврте врсте: *заповѣсть* (6), *стварь* (15), *вредность* (13), *часть* (27).

(в) Иза палаталних сугласника: *дивлячь* (6), *помоћь* (152), *варошь* (139), *ражь* (92).

(г) Код неких непроменљивих речи: *юштъ* (21), *седамъ* (24), *шесть* (26), *какогодъ* (57), *десетъ* (70).

Овај знак означава и палаталност сонаната /љ/ и /њ/ (в. одељке 4.7. и 4.8).

4.13. Употреба апострофа.

Као и код Јована Хацића, апостроф има „фонолошку и идеографску, граматичку функцију“ (Subotić 1989: 75). Служи за:

(а) Обележавање футура: *платит'ће* (288), *паст'ће* (156).

(б) Обележавање генитива множине (идеографска функција) код придева и именица (недоследно у самоме документу, доследно на насловној страни, могуће да представља индивидуални избор састављача аката): *пре осталы'* (163), *изъ турски' прѣдела'* (164), *ИЗДАНЫ'* (насловна страна), *кошуля'*(53), *ногу'* (98).

(в) Фонолошка улога: *мож'да* (157), *да л'* (159), *пол'* (353), *одвећ'* (355), *пол'* (99).

4.14. Генитивни знак.

Спорадично се употребљава као диференцијални знак за Гмн. који се завршава на /-а/: *одъ турски надлежателствâ и властникâ* (100), *долазећи писамâ, пакетâ и депешâ* (101).

4.15. Графема <щ>.

Користи се у одређеним лексемама: *сообщено* (3), *извѣщава* (3), *общинама* (7), *общага* (17), *Просвѣщенія* (21), *священства* (26), *обиталище* (33), *существовала* (136), *вещественна* (178). Група /шт/ чешће се обележава са <шт>: *юштъ* (322), *училиште* (322), *Обштине* (322), *сообщитити* (323), *Обшта* (339).

У једном примеру ова графема означава групу /шч/: *пущаный* (72).

4.16. Графема <ѿ>.

Нађена је само у једном примеру: *ѿѿерическогъ* (95).

4.17. Удвојено писање сугласника.

У складу са традицијом (уп. Milanović 2014: 78–80, Subotić 1989: 82–83), сугласници се пишу удвојено у:

(а) Страним речима: *Апеллаџиономе* (187), *Протоколљ* (28), *гумма* (93), *Грамматика* (321).

(б) На морфемској граници у речима словенског порекла: *законне* (341), *Иностранни* (345), *поднешенногъ* (352).

4.18. Писање сугласничких група.

У писању сугласничких група најбоље се сагледава морфонолошки правописни проседе доминантан у предвуковској традицији (уп. Milanović 2014: 80–90, Subotić 1989: 83–94). У документу доминира морфонолошки манир уз фонолошка одступања уобичајена и за друге текстове настале у овој епоси. Због ограниченог простора, ово ћемо илустровати малим бројем примера:

/сб/: *сбогъ* (225), *збогъ* (91).

/бс/: *Србскогъ* (302).

/дц/: *срџца* (116).

5. Закључак.

На основу анализе можемо закључити:

1. У документу је коришћен графематско-ортографски систем карактеристичан за предвуковску епоху.

2. Графематско-ортографски систем на нивоу документа је стабилан.

3. Коришћена су сва четири правописна манира карактеристична за епоху: морфонолошки, фонетски, историјски и идеографски.

4. Разлог за колебања може се тражити у нормама епохе, али и у индивидуалном стилу аутора законских аката.

Библиографија

Извор:

Zbornik 1845: Sbornik zakonâ i uredbâ i uredbeni' ukazâ, izdani' u Knjjažestvu Srbskom od Aprila 1840. god. do konca Dekemvra 1844. g. II čast. Beograd: U Knjigopečatnji Knjažestva Srbskog, 1845. [Зборник 1845: Сборникъ законъ и уредбâ, и уредбены' указâ, изданы' у Княжеству Србскомъ одъ Априла 1840. год. до конца Декемвра 1844. г. II част. Београд: У Књигопечатњи Княжества Србскогъ, 1845.]

Литература:

- Albin 1968*: Albin, A. Jezik novina Stefana Novakovića (1792–1794). Novi Sad: Matica srpska, 1968. [Албин 1968: Албин, А. Језик новина Стефана Новаковића (1792–1794). Нови Сад: Матица српска, 1968.]
- Heriti 1983*: Heriti, P. Književni jezik Emanuila Jankovića. Novi Sad: Matica srpska, 1983. [Херити 1983: Херити, П. Књижевни језик Емануила Јанковића. Нови Сад: Матица српска, 1983.]
- Ivić 1991*: Ivić, P. Dositejevski književni jezik između slavenosrpskog i vukovskog. – Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 19(2)/1991, 5–14. [Ивић 1991: Ивић, П. Доситејевски књижевни језик између славеносрпског и вуковског. – Научни састанак слависта у Вукове дане, 19(2)/1991, 5–14.]
- Jović 2011*: Jović, N. O leksici Zbornika zakona i uredba iz 1867. godine. – U: Književni (standardni) jezik i jezik književnosti. Ur. Miloš Kovačević, 2011, 387–397. [Јовић 2011: Јовић, Н. О лексичи Зборника закона и уредаба из 1867. године. – У: Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности. Ур. Милош Ковачевић, 2011, 387–397.]
- Kašić 1968*: Kašić, J. Jezik Milovana Vidakovića. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1968. [Кашић 1968: Кашић, Ј. Језик Милована Видаковића. Нови Сад: Филозофски факултет, 1968.]
- Luković 1988/90*: Luković, M. Nastanak i sintaksička svojstva „Ustava za Knjažestvo Srbiju” od 1869. godine. – Prilozi proučavanju jezika, 24–26/1988(90), 87–97. [Луковић 1988/90: Луковић, М. Настанак и синтаксичка својства „Устава за Књажество Србију” од 1869. године. – Прилози проучавању језика, 24–26/1988(90), 87–97.]
- Luković 1994a*: Luković, M. Razvoj srpskoga pravnog stila. Prilog istoriji jezika i prava u Srbiji. Beograd: Službeni glasnik, 1994. [Луковић 1994a: Луковић, М. Развој српскога правног стила. Прилог историји језика и права у Србији. Београд: Службени гласник, 1994.]
- Luković 1994b*: Luković, M. Pozadina zabrane grafije i pravopisa u Kneževini Srbiji. – Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, XXXVII/1994, 309–319. [Луковић 1994b: Луковић, М. Позадина забране графије и правописа у Кнежевини Србији. – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXVII/1994, 309–319.]
- Luković 2010*: Luković, M. Jezički izraz Ustavâ Kneževine/Kraljevine Srbije. – U: Dva veka srpske ustavnosti. ur. A. Fira, R. Marković, 2010, 159–174. [Луковић 2010: Луковић, М. Језички израз Уставâ Кнежевине/Краљевине Србије. – У: Два века српске уставности. ур. А. Фира, Р. Марковић, 2010, 159–174.]

- Marković 1994*: Marković, Ž. Iz jezičke problematike *Sretenjskog ustava*. – Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, XXXVII/1994, 329–337. [*Марковић 1994*: Марковић, Ж. Из језичке проблематике *Сретењског устава*. – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXVII/1994, 329–337.]
- Milanović 1998*: Milanović, A. Osobine jezika „Novina serbskih“ (1813–1822) (neobjavljena magistarska teza). Beograd: Filološki fakultet, 1998. [*Милановић 1998*: Милановић, А. Особине језика „Новина сербских“ (1813–1822) (необјављена магистарска теза). Београд: Филолошки факултет, 1998.]
- Milanović 2014*: Milanović, A. Jezik Jovana Subotića. Beograd: Filološki fakultet, 2014. [*Милановић 2014*: Милановић, А. Језик Јована Суботића. Београд: Филолошки факултет, 2014.]
- Mladenović 1964*: Mladenović, A. O narodnom jeziku Jovana Rajića. Novi Sad: Matica srpska, 1964. [*Младеновић 1964*: Младеновић, А. О народном језику Јована Рајића. Нови Сад: Матица српска, 1964.]
- Mladenović 1979*: Mladenović, A. Napomene o transkripciji i kritičkom izdavanju starih srpskih tekstova iz XVIII i XIX veka. – Zbornik za filologiju i lingvistiku, XXII(2)/1979, 95–129. [*Младеновић 1979*: Младеновић, А. Напомене о транскрипцији и критичком издавању старих српских текстова из XVIII и XIX века. – Зборник за филологију и лингвистику, XXII(2)/1979, 95–129.]
- Nuorluoto 1989*: Nuorluoto, J. Jovan Stejić's Language. A Contribution to the History of the Serbo-Croatian Standard Language. Helsinki: Department of Slavonic Languages, University of Helsinki, 1989.
- Podgorac 1990*: Podgorac, T. Jezik i stil Ustava Kneževine i Kraljevine Srbije 1835–1903. – U: Ustavni razvitak Srbije u XIX i početkom XX veka, Ur. M. Jovičić, 1990, 185–191. [*Подгорац 1990*: Подгорац, Т. Језик и стил Устава Кнежевине и Краљевине Србије 1835–1903. – У: Уставни развитац Србије у XIX и почетком XX века, Ур. М. Јовичић, 1990, 185–191.]
- Polomac 2006*: Polomac, V. O grafiji u kragujevačkom izdanju *Novina srpskih* (1834). – Nasleđe, 5/2006, 109–129. [*Поломац 2006*: Поломац, В. О графји у крагујевачком издању *Новина српских* (1834). – Наслеђе, 5/2006, 109–129.]
- Subotić 1989*: Subotić, Lj. Jezik Jovana Hadžića. Novi Sad: Matica srpska, 1989. [*Суботић 1989*: Суботић, Љ. Језик Јована Хацића. Нови Сад: Матица српска, 1989.]
- Triol 1852*: Triol, D. Obšteupotrebiteljnj pravopis srbskog jezika za upotreblenie učeće se srbske mladeži. Temišvar: Slovima Bajhelove tipografie, 1852. [*Триол 1852*: Триоль, Д. Обштеупотребительный правопись србскогъ езика за употребленіе учеће се србске младежи. Темишвар: Словима Байхелове типографіе, 1852.]